

Gümüş, M. D. (2025). Nihat Nigizberk Arşivi'nde Edirne'deki Osmanlı eserlerine ilişkin belgeler ve düşündürdükleri. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 579-594.

NİHAT NİGİZBERK ARŞİVİ'NDE EDİRNE'DEKİ OSMANLI ESERLERİNE İLİŞKİN BELGELER VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

Müjde Dila GÜMÜŞ**

Öz: Mehmet Nihat Nigizberk (1889–1957), Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim görmüş ve profesyonel deneyimini Evkaf Nezareti'nde, Millî Mimari akımının kurucularından Mimar Kemaleddin Bey'in yanında edinmiş bir mimardır. Bu çalışma, Nigizberk'in kişisel arşivinde yer alan ve Edirne ile ilgili olan belgelere odaklanmaktadır. Arşivdeki yazılı notlar, fotoğraflar ve kartpostallar; II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan süreçte Edirne'deki Osmanlı dönemine ait, çoğunlukla vakıf yapılarına ilişkin özgün belgelerdir. Arşivde yer alan yapılar arasında Selimiye Camii, Üç Şerefeli Camii, Eski Cami, Muradiye Mevlevihanesi, Süleyman Paşa Camii, II. Bayezid Külliyesi, Hacı Adil Bey Çeşmesi ve Edirne Sarayı kalıntıları gibi önemli örnekler bulunmaktadır. Belgeler, dönemsel bağlarıyla değerlendirilmiş; yeni inşa edilen yapılar, mevcut yapıların tamiri ve mevcut yapıların belgelenmesi olmak üzere üç ana grup altında incelenmiştir. Çalışma, Kemaleddin ve Nihat Bey'in Edirne'deki yerel mimari aktörlerle ilişkilerine dair ipuçları da sunmaktadır. Sonuç olarak belge grubu, ilgili dönemlerde Edirne'deki mimari mirasının korunmasına yönelik uygulamaları örneklemesinin yanı sıra, Millî Mimari üslubunun temsilcilerinden Nihat Nigizberk'in Edirne özelinde Osmanlı mimari mirasıyla kurduğu doğrudan ilişkiyi ortaya koyan özgün kaynaklar olarak önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Millî Mimari üslubu, Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdüriyeti, Mimar Kemaleddin Bey, Erken Cumhuriyet Dönemi, II. Meşrutiyet Dönemi

DOCUMENTS ON OTTOMAN MONUMENTS IN EDİRNE IN THE NİHAT NİGİZBERK ARCHIVE AND THEIR IMPLICATIONS

Abstract: Mehmet Nihat Nigizberk (1889–1957) was an architect who studied at the Sanayi-i Nefise Mektebi and gained his professional experience at the Ministry of Endowments (*Evkaf Nezareti*), working alongside Architect Kemaleddin Bey, one of the founders of the National Architectural Movement. This study focuses on documents from Nigizberk's personal archive related to the city of Edirne. The archive contains handwritten notes, photographs, and postcards that provide unique evidence on Ottoman-period structures in Edirne, mostly endowment buildings, dating from the Second Constitutional Period to the Early Republican Era. Among the documented structures are significant examples such as the Selimiye Mosque, Üç Şerefeli Mosque, Eski Mosque, Muradiye Mevlevihane, Süleyman Paşa Mosque, Bayezid II Complex, Hacı Adil Bey Fountain, and the remains of the Edirne Palace. The materials are evaluated in their historical context and classified into three categories: newly constructed buildings, repaired structures, and

* Bu çalışma, 11-13 Mayıs 2023 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi'nde gerçekleşen 3. Edirne Araştırmaları Sempozyumu'nda "İstanbul'lu Bir Mimarin Edirne İzlenimleri: Nihat Nigizberk Arşivi'nde Edirne'deki Osmanlı Mimarisi" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Tam metni daha önce yayınlanmamış olan çalışma, yeni bulgu ve değerlendirmelerle geliştirilerek makale biçimine getirilmiştir.

** İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, dilagumus@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0003-0978-4924

documented structures without direct restoration work. The study also identifies clues about the relationships between local architectural actors in Edirne with Kemaleddin and Nihat Bey. In conclusion, this collection of documents is significant not only for exemplifying the practices aimed at preserving Edirne's architectural heritage during the relevant periods, but also as original sources that reveal the direct relationship between Nihat Nigizberk, one of the representatives of the National Architectural Style, and the Ottoman architectural heritage in Edirne.

Keywords: *Edirne, National Architectural Style, Directorate of Construction and Repairs of the Ministry of Foundations, Architect Kemaleddin Bey, Early Republican Era, Second Constitutional Era*

Mehmet Nihat Nigizberk (1880-1945), II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet yıllarına denk gelen kariyerinin tamamına yakını Evkaf Nezareti'nde ve Vakıflar Umum Müdürlüğü'nde geçirmiş bir mimardır. Profesyonel deneyimini Mimar Kemaleddin Bey'in yanında kazanan ve zamanla onun en yakın çalışma arkadaşlarından biri haline gelen Nihat Bey, arkasında hem görsel hem de yazılı belgelerden meydana gelen ve günümüzde Koç Üniversitesi Suna Kırar Kütüphanesi tarafından muhafaza edilmekte olan bir arşiv bırakmıştır.¹ Söz konusu arşiv, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasının pek çok şehrindeki mimari eserlere ve Evkaf Nezareti'nce gerçekleştirilmiş inşa-tamir faaliyetlerine ilişkin veriler barındırır. Bu makale, Nihat Nigizberk'in arşivinde Edirne'deki Osmanlı eserlerine ilişkin verilere odaklanmaktadır. Arşivde Edirne'ye ilişkin bir grup yazılı belge ile yaklaşık kırk adet fotoğraf ve on adet kartpostal bulunmaktadır. Öte yandan, Edirne üzerine yapılacak çalışmalarda değerlendirilebilmeleri için tespit edilmiş tüm fotoğrafların künyeleri ilgili dipnotlarda listelenmiştir. Söz konusu arşivde tespit edilen görsel ve yazılı malzemenin incelenmesiyle, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet yıllarında Edirne'de Evkaf Nezareti tarafından gerçekleştirilen mimari faaliyetlere ve kimi Osmanlı eserlerinin bu dönemdeki durumlarına ilişkin yeni tespitlere ulaşılması amaçlanmaktadır. Bu inceleme, aynı zamanda, Millî Mimari üslubunun bir temsilcisinin Osmanlı mimari mirasıyla Edirne özelinde kurduğu ilişkiyi sorgulamak için de bir zemin hazırlamaktadır.

1. Nihat Nigizberk ve Evkaf Nezareti

Nihat Nigizberk Arşivi'nde bulunan Edirne'ye ilişkin görsel ve yazılı belgeleri tanıtmadan önce Nihat Bey'e ve Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Şubesi'ndeki konumuna kısaca değinmek yerinde olacaktır. Sanayi-i Nefise Mektebi Mimarlık Şubesi'nden Aralık 1907'de mezun olan Nihat Bey Aralık 1907'de mezun olmuş (Gececi, Bekdaş, Pilehvarian, 2021, s. 77), 1909'da Evkaf Nezareti'nde, Kemaleddin Bey tarafından seçilmiş ve "Kemaleddin Mektebi" (Çetintaş, 1944, s. 165) olarak anılan fen heyetinin üyelerinden biri olarak göreve başlamıştır. Kemaleddin Bey'in 1927'deki vefatından sonra söz konusu kurumda çalışmayı sürdürmüş, önce Osmanlı İmparatorluğu, sonra da Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilindeki yüzlerce vakıf yapısının tamir sürecinde görev yapmıştır. Bununla beraber, yeni vakıf yapılarının inşasına da gerek çizim, keşif ve şartnameler hazırlayarak gerekse şantiye mimarlığı yaparak katkı sunmuştur (Cengizkan, 2009, s. 179-182). Kemaleddin Bey'in çalışmaya başladığı 1909'dan 1927'ye kadar geçen süreçte Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Şubesi, Millî Mimari üslubunun adeta bir laboratuvarı olarak çalışmıştı. Selçuklu dönemi eserleri ile erken ve klasik dönem Osmanlı eserlerinden alınan çeşitli mimari ve süsleme elemanlarının yeni yapım teknikleriyle birleştirilerek kullanılması olarak tanımlanabilecek olan Millî Mimari üslubunun yaygın biçimde uygulanmasında önemli rol oynamışlardı (Yavuz, 2009, s. 27-31). Cami, türbe, çeşme gibi vakıf yapılarının tamirinden de aynı birimin sorumlu olması, Selçuklu ve Osmanlı mimari mirası bağlamında yoğun bilgi birikimine sahip olmalarını sağlamıştı. Buna bağlı olarak Nihat Bey'in tasarımına

¹ Tasnif sürecinde görev almış olduğum söz konusu arşiv 2019 yılı sonunda büyük ölçüde çevrimiçi erişime açılmıştır.

katkı sunduğu Medine'de Medrese-i Külliye ve Kudüs'te Palas Otel gibi yapılar da Millî Mimari çizgisinde olmuştur (Cengizkan, 2009, s. 201; Gümüş, 2023, s. 61-62).

2. Nihat Nigizberk Arşivi'nde Edirne

Nihat Bey'in Edirne'ye ilişkin belgeleri, kronolojik olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nden Erken Cumhuriyet Dönemi'ne uzanır ve çok büyük ölçüde fotoğraflardan, kısmi olarak da mimarın ajandalarına aldığı notlardan meydana gelir. Fotoğrafların tamamına yakını tarihsiz olmakla beraber, bir grubunun 1913 yılında çekildiği düşünülebilir çünkü Kemaleddin Bey, Evkaf Nezareti başmimarı olarak Edirne'nin geri alışının hemen ardından şehirdeki vakıf yapılarının acil olarak tamiri için Edirne'ye gönderilmiştir (Kemaleddin, 1917, s. 233-243; Tekeli ve İlkin, 1997, s. 153-158). Yardımcısı Nihat Bey'in de bu ziyarete eşlik etmiş olması muhtemeldir. Arşivde Edirne'deki Osmanlı dönemi eserlerine ilişkin tespit edilebilen yazılı ve görsel belgeler, Evkaf Nezareti tarafından inşa edilen yapıları, gerçekleştirilen tamir faaliyetlerini ve vakıf yapılarının mevcut durumlarını belgeleyenler olarak üç başlık altında ele alınacaktır.

2.1. Yeni İnşa Edilen Mimari Eserlere İlişki Belge ve Tespitler

Kemaleddin Bey'in Edirne'de uygulanan eserleri arasında en büyük ölçekli projesi Edirne Tren Garı olsa da yapı Evkaf Nezareti aracılığıyla değil “Şark Demiryolları Şirketi” adına tasarlanarak inşa edilmiştir. Dolayısıyla Nihat Bey'in arşivinde Edirne Tren Garı'nın inşa sürecine ilişkin herhangi bir veriye rastlanmaz. Edirne Türk Ocağı ve Darüleytam Binası kimi yayınlarda Kemaleddin Bey'e atfedilmişse de (Balcı, 2022, s. 168-206) bu yapıların tasarımlarının kendisine ait olduğu belgelenememiş olup Rifat Osman Edirne Türk Ocağı Binası'nı kendisinin projelendirdiğini ve hazırladığı projenin Aleaddin Bey tarafından gözden geçirildiğini aktarmıştır (Rifat Osman, 2013, s. 76). Nihat Nigizberk Arşivi'nde söz konusu iki yapıya ilişkin de görsel veya yazılı belge bulunmamaktadır. Öte yandan, bir vakıf yapısı olan Hacı Adil Bey Çeşmesi'nin bir fotoğrafı Nihat Bey'in koleksiyonunda mevcuttur. (G.1) Çeşmenin banisi, 1909-1910 ve 1913-1915 arasında Edirne Valiliği yapmış olan Hacı Adil Bey'dir (Birbudak, 2017, s. 447, 452). Batı cephesindeki kitabede yer alan 1333 (H. 1914-1915) tarihi, çeşmenin Hacı Adil Bey'in ikinci valilik döneminde inşa edildiğini göstermektedir. Osman Nuri Peremeci, çeşmenin Ali Talat Bey ve Kemaleddin Bey tarafından tasarlandığını, hatta Kemal Bey Çeşmesi olarak da anıldığını aktarmıştır (Peremeci, 1939, s. 353). Rifat Osman ise çeşmenin Ali Talat Bey'in eseri olduğunu yazmıştır (Rifat Osman, 2013, s. 87). Hacı Adil Bey Çeşmesi'nin Kemaleddin ve Ali Talat imzalı 1913 tarihli Hamam-i Muhiddin Çeşmesi projesi (Batur, 2009, s. 211) ile benzerliği, iki araştırmacının da haklılığını ortaya koyar. Mimari projelerin altında iki imza bulunması, II. Meşrutiyet yıllarında Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Şubesi tarafından hazırlanmış pek çok örnekte görülen bir durumdur. Kimi projelerin fen heyeti mimarlarınca hazırlandığını ve Kemaleddin Bey tarafından tadil edildiğini ve/veya onaylandığını gösterir (Cengizkan, 2009, s. 201).

Görsel 1: Hacı Adil Bey Çeşmesi (KÜSKK-MNN_ALB07_phc_020.jpg)

Yukarıda değinildiği gibi Kemaleddin Bey Edirne'nin geri alınışının hemen sonrasında (1913) Edirne'ye gönderilmişti. Bu ziyaret sırasında Vali Hacı Adil Bey ile görüşmüş olmalıdır. Bunun ötesinde, Kemaleddin Bey 1917 tarihli "L'architecture turque et musulmane" [Türk ve Müslüman Mimarlığı] makalesinde, Hacı Adil Bey'in Türk sanatına ilgisini ve Üç Şerefeli Cami'nin çevre düzenlemesi konusundaki emeklerini son derece takdir ettiğini ifade etmiştir (Kemaleddin, 1917, s. 236). Çeşmenin sipariş süreci ve banî-mimar ilişkisi, bu veriler ışığında biraz daha anlam kazanmaktadır. Hacı Adil Bey Çeşmesi, sivri kemerleri, geniş saçakları ve süsleme programı ile Millî Mimari üslubunda olup söz konusu üsluptaki su yapılarının en anıtsal örneklerinden olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Hacı Adil Bey Çeşmesi'nin haricinde, Nihat Bey'in defterlerinde II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de bir caminin ve bir dükkânın inşa edilmesinin gündeme geldiğine fakat bunların projelerinin reddedildiğine ilişkin kısa notlar bulunmaktadır (KÜSKK-MNN_MS08_424a).

2.2. Tamiri Gündeme Gelen Mimari Eserlere İlişki Belge ve Tespitler

Nihat Bey'in 1909'dan 1920'lere kadar tuttuğu ajandasında, pek çok şehir ile birlikte Edirne'de gerçekleştirilmesi düşünülen tamir faaliyetleri ile ilgili de birkaç veri mevcuttur. 1909-1910'a tarihlenen bu notlarda, Kuşçu Doğan Camii ve Atık Ali Paşa Dergâhı'nın tamiri için keşifler hazırlandığı belirtilmiştir. Bunlardan Kuşçu Doğan Camii için hazırlanan 2546 Kuruş tahmini bedele sahip keşif tasdik edilmiş, Atık Ali Paşa Dergâhı için hazırlanan ise "matluba muvafık değildir" notu ile reddedilmiştir (KÜSKK-MNN_MS08_424a, 436 b). Bu kayıtlar, Kuşçu Doğan Camii ve Atık Ali Paşa Dergâhı'nın tamirinin II. Meşrutiyet Dönemi'nde gündeme geldiğini belgelemelerinin yanı sıra söz konusu dönemde Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdüriyetinin çalışma biçimini de örneklemektedir. 1909'da vakıf idaresine getirilen yeni düzenlemeler kapsamında, Evkaf Nezareti'nde bir İnşaat ve Tamirat Müdüriyeti kurulmuş ve bu birimin başına mimar Kemaleddin Bey getirilmiştir (Yavuz, 2009, s. 27-28). II. Meşrutiyet Dönemi'ne ait nizamnamelerde, İstanbul dışındaki şehirlerde gerçekleştirilmesi düşünülen inşaat ve tamirat işlerinin ön keşif ve projelerinin ilgili bölgenin fen heyeti tarafından hazırlanacağı, ancak İstanbul'daki müdüriyetin onayının ardından uygulanabileceği belirtilmiştir (Kahraman, 2006, s. 143-145, 154). Nihat Bey'in ajandasındaki Edirne için hazırlanmış ön keşif ve projelerin onayına veya reddine ilişkin ifadeler, bunların Evkaf Nezareti'nin Edirne'deki görevlileri tarafından hazırlandığını, uygulanmalarının ise Kemaleddin Bey ve ekibinin onayına bağlı olduğunu gösterir.

İlerleyen yıllarda, 1913 sonrasında, Üç Şerefeli Cami'nin çevresinde bir düzenleme gerçekleştirildiği, Kemaleddin Bey'in "L'architecture turque et musulmane" makalesinde (Kemaleddin, 1917, s. 236-237) anlatılır. Kendisi Üç Şerefeli Cami'yi öncelikle 1900 senesi civarında, II. Abdülhamid Dönemi'nde gördüğünü, bu yıllarda caminin ambar olarak kullanıldığını, avluda kemerlerin üst kısmına kadar yığılan malzemelerin sütunları zorladığını, revzen ve çinilerin çalınmış veya dökülmüş olduğunu aktarır. Kemaleddin Bey'in yazdıklarını belgeler üzerinden teyit etmek de mümkündür. Cami 1890 civarında kapsamlı bir tamirat geçirmiş ve kalem işi programı yenilenmiştir fakat 1891'den itibaren askeri depo olarak kullanılmıştır (Köse Sayan, 2018, s. 109-118). Kemaleddin Bey yapının ilerleyen yıllarda yeniden cami olarak kullanıldığını, 1913'te Edirne'ye gittiğinde ise caminin tekrar depo olarak işlevlendirildiğini gördüğünü aktarmıştır. Edirne Valisi Hacı Adil Bey'in müdahalesiyle bu süreç sona ermiştir. Kemaleddin Bey, Hacı Adil Bey'in yapıyı son derece önemseydiğini, caminin yan cephesini ve avlusunu gizleyen yapıları yıktırdığını, çevresindeki meydan ve yollar düzenlettiğinden övgüyle bahseder. Makaleyi kaleme aldığı 1917 senesinde Üç Şerefeli Cami'deki çalışmaların tamamlanmış olduğunu ve caminin ibadete açıldığını belirtmiştir. Nihat Bey'in arşivinde, Hacı Adil Bey'in ikinci valilik döneminde gerçekleştirilen müdahalenin öncesini ve sonrasını gösteren fotoğraflar mevcuttur. (G. 2, 3)

Görsel 2, 3: Üç Şerefeli Cami'nin çevre düzenlemesi yapılmadan önceki ve yapıldıktan sonraki durumunu gösteren fotoğraflar. (KÜSKK-MNN_ALB06_phc_171, MNN_ALB05_phc_07)

Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda tamiri öncelikli biçimde ele alınan yapılar, Evkaf Umum Müdürlüğü'nce Edirne'deki en önemli mimari eserler kabul edilen Üç Şerefeli Cami, Selimiye Camii, Eski Cami, Süleyman Paşa Camii ve II. Bayezid Camii olmuştur (Meric, 1963 s. 59). Devlet Arşivleri'ndeki belgelere göre Üç Şerefeli Cami'deki çalışmalara 1929'da başlamış, bu işe ilk etapta 17.900 lira ayrılmış ve süreç birkaç yıl boyunca aralıklarla devam etmiştir (BCA. 30-18-01-02/23-65-15.20.09.1931). Ayrıca, caminin alçı pencerelerinin yenilenmesi için 1934'te ihale açılmıştır. (Gökşen, 2017, s. 116).

Edirne'de Erken Cumhuriyet Dönemi mimari müdahaleleri ile ilgili belirleyici bir olay, Ağustos 1930'da gerçekleşen hortum felaketi ve akabinde Mustafa Kemal Atatürk'ün şehri ziyaret etmesi olmuştur. Bu fırtınada, Edirne'deki pek çok caminin minaresi, külah ve alemleri zarar görmüştür (G. 4). Atatürk bu felaketten birkaç ay sonra Edirne'yi ve şehirdeki tarihi yapıları ziyaret etmiş, tamir edilmeleri için talimat vermiştir (Bağman ve Oral, 1982, s.110). Hatta ilerleyen yıllarda, Edirne Evkaf İdaresi Evkaf Umum Müdürlüğü'nden tamir bütçesi istediğinde, Atatürk'ün ziyaretindeki talimatlarını gündeme getirmiştir. Tamir çalışmalarının tamamlanamamasının, ilerleyen günlerde kendileri için "cevap verilmesi müşkül birer mevzu" doğuracağı belirtilmiştir (Meric, 1963, s. 57-58). 1930'lu yıllarda Edirne Evkaf Müdürlüğü ile Umum Evkaf Müdürlüğü arasındaki yazışmalar incelendiğinde, Edirne Evkaf Müdürü Sabri Bey'in camilerle birlikte arasta, darüşşifa, bedesten gibi yapıların da korunması için ısrar ettiği, Umum Müdürlüğü'nün önceliğinin ise cami ve mescitlerin halkın ihtiyacına cevap verebilmelerini sağlamak olduğu görülmektedir (Meric, 1963, s. 59).

Görsel 4: Edirne Eski Cami'nin hasar görmüş minaresini ve bedestenin bakımsız durumunu gösteren fotoğraf (KÜSKK-MNN_ALB05_phc_01.jpg)

Nihat Nigizberk 1937'de Vakıflar Umum Müdürlüğü İnşaat Müdürlüğü görevine atanmış (BCA, 30-11-1-0/115-29-5) hemen ardından da Türkiye'deki çeşitli şehirlerde bulunan vakıf yapılarının tamiri için Maliye Vekaleti'nden 2.000.000 liralık bir avans istemiştir. Bu avansın 500.000 lirasının Edirne için ayrılmasını planlamıştır. Tamirini ön gördüğü yapılar Selimiye Camii, Eski Cami, Üç Şerefeli Cami, Muradiye Camii, II. Bayezid Camii, Yıldırım Bayezid Camii, Ayşe Kadın Camii, Süleymaniye Camii, Lari Çelebi Camii ve Gazi Mihal Bey Camii'dir (BCA, 30-10/192/317/6). İstenilen bütçenin verilip verilmediği tespit edilememişse de istenen toplam bütçenin dörtte birinin Edirne'deki camilerin tamiri için ayrılmasının planlanması, şehrin mimari mirasına verilen önemi yansıtmaktadır. Bütçe talep edildiğinde Selimiye Camii ve Üç Şerefeli Cami'de tamir çalışmaları da devam etmektedir. Nihat Bey'in arşivindeki bir fotoğraf, 1938 yılı mart ayında bu iki cami için üretilen mukarnaslı sütun başlıklarını, onları üreten taş ustası ile birlikte göstermektedir. (G. 5)

Fotoğrafın arkasına “Edirne: Selimiye ve Üç Şerefeli için yeni yapılan direk başlıklarının işlenirken vaziyetleri” notu düşülmüştür. Bu fotoğraf, hem söz konusu iki camide Erken Cumhuriyet Dönemi’nde yapılmış müdahaleleri belgelemesi açısından hem de sütun başlıklarının üretim sürecini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Aynı dönemde Üç Şerefeli Cami’nin ahşap kapı kanatlarının da tamir gördüğü, arşivdeki fotoğraflardan anlaşılmaktadır (KÜSKK-MNN_ALB12_phc.01, 02, 03.jpg) (G. 6).

Görsel 5: Selimiye Camii ve Üç Şerefeli Cami için üretilen sütun başlıklarını gösteren fotoğraf (KÜSKK -

MNN_ALB02_phg_01.jpg.)

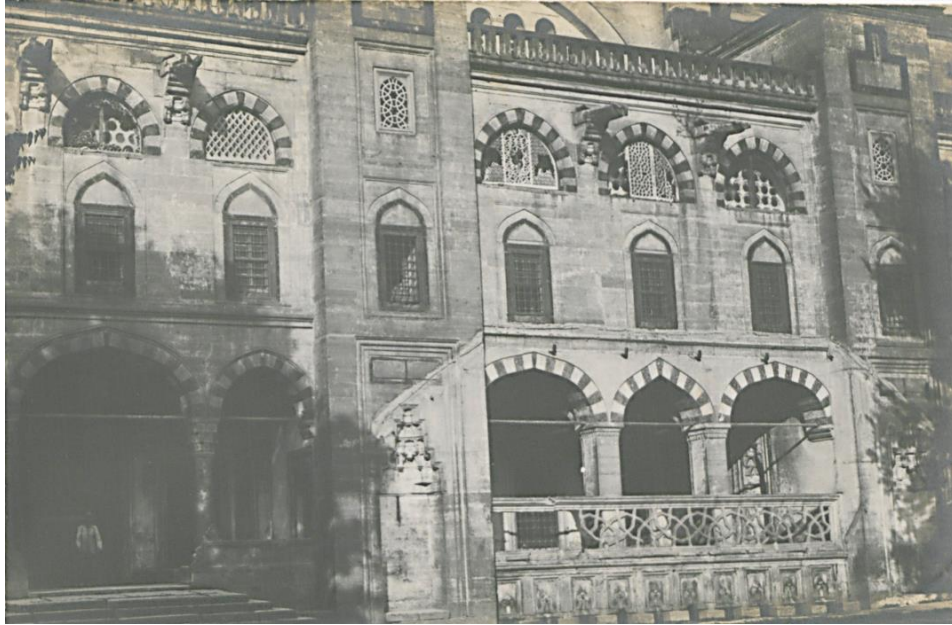
Görsel 6: Üç Şerefeli Cami’nin ahşap kapı kanatlarını olasılıkla ahşap ustasıyla birlikte gösteren fotoğraf.
(MNN_ALB12_phc_03.jpg)

Nihat Nigizberk'in Edirne'deki camilerin envanterini içeren iki tarihsiz listesi bulunmaktadır. Bunların ilkinde 27, ikincisinde 33 yapı yer alır (KÜSKK-MNN_MS16_29-39, MNN_MS10_260-272). İlerleyen süreçte bu listeler, mimar Sedat Çetintaş tarafından genişletilmiştir. Edirne'de hangi vakıf yapılarının korunacağı hangilerinin ise satılacağı veya yıkılacağı konusunda karar vermek üzere kurulan ilk komisyonda Sedat Çetintaş görevlendirilmiş, kendisi 1934'te ve 1938'de birer envanter hazırlamıştır. İlk etapta 81, sonra 145 yapıyı incelemiştir (Meric, 1963, s. 77). Bunları önem derecelerine göre dört gruba ayırmış ve 65 tanesinin yıktırılmasında sakınca görmediğini raporlarında belirtmiştir (Meric, 1963, s. 71-75, 78-80).

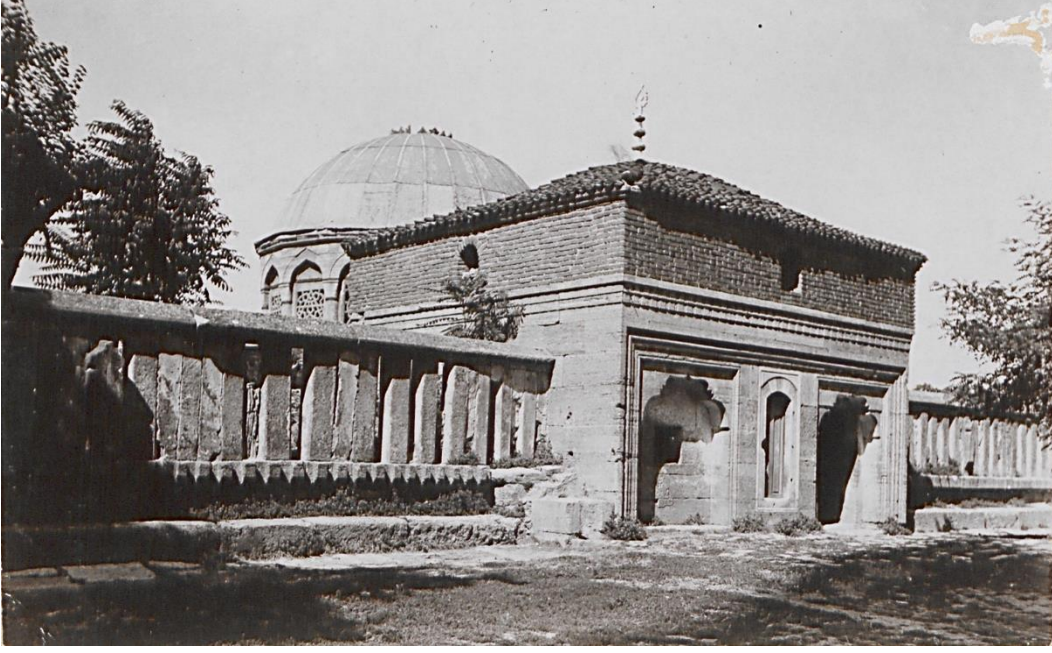
2.3. Mevcut Durumu Belgelenen Eserler

Nihat Bey'in arşivinde Edirne'ye ilişkin son ama en geniş malzeme grubu, belirli bir tamir faaliyeti ile doğrudan ilişkisi tespit edilememiş, belgeleme amacıyla çekildiği düşünülen fotoğraflardır. Bunlar kendi aralarında külliye-camiler ve Edirne Sarayı kalıntıları olarak gruplanabilmektedir.

Nihat Bey'in Edirne'de en fazla ilgilendiği yapılardan biri Selimiye Camii olmuştur. Nihat Bey'in arşivinde, caminin dokuz fotoğrafı ve dört tane de kartpostalı bulunmaktadır (KÜSKK-MNN_ALB01_phc.012, 019, 041, 066; MNN_ALB06_phc.114, 146, 147, 148, 180, 181, 193; MNN_ALB07_phc.055, 059, 084; MNN_ALB01_phc.058, 059, 067, 070). Bu görsel belgeler caminin genel görünümüne, cephe tasarımına ve iç mekânına aittir. (G. 7) Tasarımına katkı sunduğu ve inşasına nezaret ettiği hemen her yapı Millî Mimari üslubunda olan Nihat Bey'in Selimiye Camii'ni detaylıca belgelemeye çalışması şaşırtıcı değildir.

Görsel 7: Selimiye Camii yan cepheden görünüm. (MNN_ALB06_phc_146.jpg)

Görsel 8: Selimiye Arastası'nın girişi. (MNN_ALB01_phc_041.jpg)

Nihat Bey'in arşivinde ayrıca Selimiye Arastası'nın cami avlusundaki girişini gösteren de bir fotoğraf bulunmaktadır. (G. 8) Bu fotoğrafta giriş mekânı, üstüne bir kat eklenmiş ve kırma çatı ile örtülü olarak görünmektedir. Aynı fotoğraf Rifat Osman tarafından 1921'de de yayınlanmış olup kurşun levhaların 1874 Rus işgali sırasında mermi yapımı için kullanıldığı ve sonrasında kiremit döşendiği ifade edilmiştir (Rifat Osman, 1999, s. 41). Fotoğrafı Nihat Bey'in mi Rifat Osman'ın mı çektiği belirsizdir.

Üç Şerefeli Cami, on fotoğraf ve bir kartpostal ile Nihat Bey'in arşivinde Edirne bağlamında geniş yer tutan ikinci yapıdır (KÜSKK-MNN_ALB05_phc.07; MNN_ALB06_phc.117, 155, 156, 161, 171, 172, 174). Bunlardan bazıları, yukarıda da bahsedildiği gibi Üç Şerefeli Cami'nin 1913-1915 arasında yapılan çevre düzenlemesinin öncesi ve sonrasını gösterir. Geri kalanlar ise caminin girişleri ve yan cephelerinin görünümleridir. II. Bayezid Külliyesi'nin genel görünümü (G. 9) ve darüşşifanın Osmanlı döneminde çekilen fotoğrafları da arşivde mevcuttur (KÜSKK-MNN_ALB01_phc.033, 039, 040; MNN_ALB05_phc.09; MNN_ALB06_phc.167, 173, 183).

Görsel 9: II. Bayezid Külliyesi genel görünüm. (MNN_ALB06_phc_167.jpg)

Edirne Eski Cami, Muradiye Mevlevihanesi, Süleyman Paşa Camii ve Taşlık Camii, Nihat Bey'in arşivinde küçük yer tutan, az sayıda fotoğrafı bulunan yapılardır. Eski Cami'nin iç mekânını gösteren fotoğraf kendisine Mehmed Esad Serezli tarafından 1936'da gönderilmiştir (KÜSKK-MNN_ALB01_phc.056). Muradiye Mevlevihanesi fotoğrafının 1925'ten (Şapka Devrimi) önceye tarihlendiği anlaşılmaktadır. (G. 10) Sedat Çetintaş'ın 1934 tarihli raporunda yıkılmasında sakınca olmayan vakıf yapıları arasında gösterdiği Mevlevihane 1935 yılında yıktırılmış, günümüze gelememiştir (Akçıl Harmankaya, 2012, s. 1-22). Süleyman Paşa Camii'nin fotoğrafında, son cemaat yeri kubbeleri kurşunlarının yıpranmış durumu göze çarpmaktadır. (G. 11) Bu fotoğrafın, Süleyman Paşa Camii'nde yukarıda değinilmiş olan Erken Cumhuriyet Dönemi tamiratı öncesinde çekilmiş olması muhtemeldir. Taşlık Camii, arşivdeki fotoğrafında biraz bakımsız ama sağlam durumda görünmektedir. (G. 12) Yapı, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin aktarımına göre yapı 1929'da harap ama tamir edilebilir bir durumdaydı (Ayverdi, 1973, s. 222). Edirne Evkaf Müdürünün tarifine göre 1935'e gelindiğinde ise oldukça harap bir halde, yıkılmak üzereydi. Kubbenin kurşunları sökülüş, kubbe yedi sekiz yerinden çatlamış, minaresi de yarısına kadar yıkılmıştı (Meric, 1963, s. 59). Fotoğrafta caminin iyi durumda görünmesine dayanarak, Nihat Bey'in bu fotoğrafı II. Meşrutiyet Dönemi'nin başlarına çektiği düşünülebilir. Sedat Çetintaş Taşlık Camii için 1934 ve 1938'de "muhafaza edilemeyecek kadar metruk" raporu çıkarmıştır (Meric, 1963, s. 62). Edirne Evkaf Müdürü caminin korunamayacak olmasına şiddetle karşı çıkmışsa da 1930'ların sonunda cami yıktırılmıştır (Meric, 1963, s. 95). 2000'li yıllarda yeniden inşa edilmiştir.

Görsel 10: Muradiye Mevlevihanesi. (MNN_ALB06_phc_185.jpg)

Görsel 11: Süleyman Paşa Camii. (MNN_ALB06_phc_178.jpg)

Görsel 12: Taşlık Camii. (MNN_ALB01_phc_177.jpg)

Edirne Sarayı kalıntıları, Nihat Bey'in arşivine girmiş bir diğer yapı grubudur. Sarayda Kemaleddin Bey ve ekibinin çalışma yaptığına ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır, dolayısıyla Nihat Bey söz konusu fotoğrafları yalnızca yapıyı belgelemek için çekmiş veya edinmiş olmalıdır. Bu fotoğrafları ilgi çekici kılan ise sarayın yeni görsel belgelerini sağlamalarının yanı sıra Millî Mimari Dönemi mimarlarının sivil mimariye ilgi göstermemeleri konusundaki söyleme karşı bir veri de meydana getirmeleridir. Türkiye mimarlık tarihi yazınında 1930'ların sonlarından itibaren Millî Mimari üslubuna yöneltilen eleştirilerden biri, dönem mimarlarının Osmanlı sivil mimarisine ilgi göstermemeleri, sivil mimari mirası belgelememeleri ve ilham kaynağı olarak dikkate almamaları gelmektedir. Osmanlı sivil mimarisine ilişkin öncü ve kapsamlı araştırmalar yürütmüş ve II. Millî Mimari akımının kurucusu kabul edilen Sedat Hakkı Eldem, Vedat ve Kemaleddin Beyler için “... eski sivil mimarimiz ve bunun korunmasıyla maalesef pek ilgileri olmamıştır. Hayatları boyunca nice sonsuz kıymeti olan eski ev, yapı gibi eserlerle karşılaşmış oldukları halde merak saiki olsun bunların en ufak krokilerini yapmamış, resimlerini çekmemişlerdir” ifadelerini kullanmıştır (Eldem ve Akozan, 1982, s. 96). Yakın zamana tarihlenen kimi araştırmalar ise Osmanlı sivil mimarisine yönelik ilgi, araştırma ve koruma bilincinin aslında yirminci yüzyılın başlarında filizlendiğini ortaya koymaktadır (Sezer, 2009, s. 103-116).

Nihat Bey'in arşivinde Bab-ı Hümayun'a ait bir, Babüssaade'ye ait iki, Adalet Kasrı'na ait bir fotoğraf bulunur. Bunların üçü de tarihsiz olup Bab-ı Hümayun fotoğrafının 1925 (Şapka Devrimi) öncesine ait olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan Bab-ı Hümayun'u Rifat Osman'ın detaylıca tarif etmiş ve bir çizimini yayınlamış (Rifat Osman, 1989, s. 63), 1920'de çekilmiş bir fotoğrafını da Ekrem Hakkı Ayverdi yayınlamıştır (Ayverdi, 1973, s. 242). Nihat Bey'in arşivindeki fotoğraf, Bab-ı Hümayun'un yeni bir görsel belgesini sunmasını bakımından kıymetlidir. (G. 13) Babüssaade'nin (Rifat Osman, 1898, s. 65-66; Özer, 2014, s. 12-17) ilk fotoğrafında arka planda Arz Odası ile Cihannüma'nın kalıntıları görülmektedir. Buna çok benzer bir fotoğrafı Ekrem Hakkı Ayverdi de yayınlamıştır (Ayverdi, 1973, s. 242). Atlı bir kişinin Babüssaade'nin kalıntılarından geçişini gösteren fotoğraf farklı bir açıdan çekilmiştir. (G. 14) Son fotoğraf ise Adalet Kasrı'nı göstermektedir. (G. 15)

Görsel 13: Edirne Sarayı, Bab-ı Hümayun. (MNN_ALB06_phc_118.jpg)

Görsel 14: Edirne Sarayı, Babüssade. (MNN_ALB06_phc_151.jpg)

Görsel 15: Edirne Sarayı, Adalet Kasrı. (MNN_ALB06_phc_206.jpg)

Sonuç

Edirne'deki Osmanlı mimari mirası, Kemaleddin Bey ve Evkaf Nezareti'nde onunla birlikte çalışan Nihat Nigizberk, Ali Talat Bey, Aleaddin Bey gibi mimarlar için çeşitli açılardan önem taşımaktaydı. Bunların başında, Evkaf Nezareti'nin mimarları olarak Edirne'deki Osmanlı dönemi vakıf eserlerinin bakım ve tamir süreçlerini denetleme sorumlulukları zikredilmelidir. Bu sorumluluğun beraberinde çeşitli iş birliklerini de getirdiği görülmektedir. Kemaleddin Bey'in Edirne Valisi Hacı Adil Bey'den ve onun Üç Şerefeli Cami'nin çevre düzenlemesi için yaptıklarından övgüyle bahsetmesi, Hacı Adil Bey Çeşmesi'nin Kemaleddin ve Ali Talat Beyler tarafından projelendirilmesi, Nihat Bey'in arşivindeki kimi fotoğrafların Rifat Osman tarafından da kullanılmış olması, Rifat Osman'ın Evkaf Nezareti için çalışan mimar/müteahhit Aleaddin Bey ve mimar Ali Talat Bey'den eserlerinde bahsetmesi gibi veriler, II. Meşrutiyet Dönemi Evkaf Nezareti'nde Kemaleddin Bey'in kurduğu mimar ekibinin Edirne'de yaşayan ve şehrin Osmanlı mimari mirasına yönelik çalışmalarda bulunan kişilerle iletişim ve işbirliği halinde olduklarını göstermektedir.

İş tanımlarının getirdiği sorumlulukların yanı sıra Kemaleddin Bey ve Nihat Bey gibi sistematik biçimde Millî Mimari üslubunda üreten mimarlar tasarımlarında erken ve klasik dönem Osmanlı eserlerinden beslendiklerinden, Edirne'deki mimari miras onlar için önemli bir ilham kaynağı grubu teşkil ediyordu. Nihat Bey'in arşivindeki görsel belgelerin yalnızca küçük bir kısmı doğrudan gerçekleştirilen tamir faaliyetleri ile ilgiliyken Selimiye Cami ve Üç Şerefeli Cami'nin detay fotoğraflarına sahip olması ve tamirinden sorumlu olmadığı Edirne Sarayı kalıntılarına ilgi göstermesi gibi veriler, Edirne'deki Osmanlı eserlerini belgelemeye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul, Edirne, Bursa, Konya, Şam ve Kudüs gibi mimari miras bağlamında öne çıkan şehirlerinden topladığı görsel belgeler, Millî Mimari üslubunda üretim yapan Kemaleddin Bey ve ekibinin, Selçuklu ve Osmanlı mimari mirası ile kurdukları derinlikli ilişkiyi ve bu alanda sahip oldukları bilgi birikimini yansıtmaktadır.

Arşiv Belgeleri

BCA, 30-11-1-0/115-29-5, 30-10/192/317/6, 30-18-01-02/23-65-15.20.09.1931.

Koç Üniversitesi Suna Kırar Kütüphanesi (KÜSKK), MNN_ALB01_phc.012, 019, 033, 039, 040, 041, 058, 059, 066, 067, 070, 117, 177.jpg; MNN_ALB05_phc_01, 07, 09.jpg; MNN_ALB06_phc.114, 117, 118, 146, 147, 148, 151, 155, 156, 161, 167, 171, 172, 173, 174, 178, 180, 181, 183, 185, 193, 206.jpg; MNN_ALB07_phc_020, 055, 059, 084.jpg; MNN_ALB12_phc.01, 02, 03.jpg; MNN_MS10_260-272; MNN_MS16_29-39.

Kaynakça

- Akçıl, N. Ç. (2012). Günümüze ulaşmayan bir tekke: Edirne'de Muradiye Mevlevihanesi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (21), 1-22.
- Ayverdi, E. H. (1973). *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih devri* (Cilt 3). Baha Matbaası.
- Bağman, L., & Onur, O. (1982). *Atatürk'ün yaşamında Edirne*. Edirne Ticaret Borsası Yayınları.
- Balcı, A. (2022). Mimar Kemaleddin'in Edirne'deki Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi yapıları. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 168-206.
- Batur, A. (Ed.). (2009). *Mimar Kemaleddin proje kataloğu*. TMMOB Mimarlar Odası.
- Birbudak, T. S. (2017). Osmanlı devlet adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet dönemindeki faaliyetleri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), 447-452.
- Cengizkan, A. (2009). Mehmet Nihat Nigizberk'in katkıları: Evkaf İdaresi ve Mimar Kemalettin. A. Cengizkan (Ed.), *Mimar Kemaleddin ve çağı: Mimarlık/Toplumsal yaşam/Politika* (ss. 177-208). Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Çetintaş, S. (1944). Mimar Kemalettin, mesleği ve sanat ülküsü. *Güzel Sanatlar*, 5, 160-173.
- Eldem, S. H., & Akozan, F. (1982). *Topkapı Sarayı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gececi, Mekseline, Hande Düzgün Bekdaş ve Nurhan Pilehvarian (2021). "Mimar Mehmed Nihat Nigizberk ve Çalışmaları", *Yakın Mimarlık Dergisi* 4/2, s. 65-89.
- Tekeli, İlhan and Selim İlkin, ed. (1997.) *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*, İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Gökşen, T. Y. (2017). Erken Cumhuriyet döneminde Edirne'de kentsel gelişim. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Trakya Üniversitesi.
- Gümüş, M. D. (2023). Building for the lost lands: Ottoman architects in Mandatory Palestine and the case of Hassan Bey Mosque. F. S. Karim & P. Blessing (Ed.), *The making of modern Muslim selves through architecture* (s. 51-76). Intellect Publishing.
- Kahraman, S. A. (2006). *Evkâf-ı Hümayûn Nezareti*. Kitabevi Yayınları.
- Kemaleddin. (1917). L'architecture turque. *La Pensée Turque*, 8, 233-243.
- Meriç, R. M. (1963). *Edirne'nin tarihi ve mimârî eserleri hakkında*. Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Özer, M. (2014). *Edirne Sarayı: Kısa bir değerlendirme*. Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Peremeci, O. N. (1939). *Edirne tarihi*. Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları.
- Rifat Osman. (1989). *Edirne Sarayı* (S. Ünver, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rifat Osman. (1999). *Edirne Evkâf-ı İslamiyye tarihi: Camiler ve mescitler*. T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Rifat Osman. (2013). *Edirne Rehnüması* (R. Kazancıgil, Haz.). Edirne Valiliği Yayınları.
- Sayan, F. K. (2018). Erken Osmanlı camileri içinde Edirne Üç Şerefeli Cami ve belgeler üzerinden Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği onarımlar [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Sezer, Y. (2009). Bir Türk aşyanı yapmak: Yirminci yüzyılın başlarında geleneksel Osmanlı evinin tarihî miras ve mimari model olarak algılanışı. A. Cengizkan (Ed.), *Mimar*

Kemaleddin ve çağı: Mimarlık/Toplumsal yaşam/Politika (s. 103-116). TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
Tekeli, İ., ve İlkin, S. (Der.). (1997). *Mimar Kemaleddin'in yazdıkları* (s. 153-158). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Extended Summary

Mehmet Nihat Nigizberk (1889–1957) was an architect who studied at the Sanayi-i Nefise Mektebi and gained his professional experience at the Ministry of Endowments (*Evkaf Nezareti*), working alongside Architect Kemaleddin Bey, one of the founders of the First National Architectural Movement. For much of his career, Nigizberk served within the institutional framework of the Ministry and later the General Directorate of Endowments, contributing both to the construction of new buildings and to the repair and maintenance of historic monuments. His personal archive, today preserved by the Koç University Suna Kırac Library, offers a valuable glimpse into his professional activities as well as his broader interest in architectural heritage.

This study focuses on the portion of Nigizberk's archive related to Edirne. The materials concerning the city consist of handwritten notes, photographs, and postcards produced or collected between the Second Constitutional Period and the Early Republican years. These documents cover a wide range of structures, most of them mosques and other endowment buildings, alongside civic and palatial remains. Among the monuments documented are the Selimiye Mosque, Üç Şerefeli Mosque, Eski Mosque, Muradiye Mevlevi Lodge, Süleyman Paşa Mosque, Bayezid II Complex, Hacı Adil Bey Fountain, Taşlık Mosque, and the remains of the Edirne Palace.

The Edirne materials reveal three principal areas of activity. The first is the design and construction of newly erected structures. A prominent example is the Hacı Adil Bey Fountain, which clearly reflects the stylistic features of the National Architectural Movement and demonstrates the adaptation of Ottoman forms to the modern context of the early 20th century. The second area concerns the repair and maintenance of existing monuments. In this regard, the Üç Şerefeli Mosque stands out as a significant case, where the surroundings were cleared and access improved through a joint initiative between Governor Hacı Adil Bey and Kemaleddin Bey during the Second Constitutional Era. In the Early Republican Period, repairs in Edirne initially focused on the city's most important monuments. In this context, extensive work was carried out on the Üç Şerefeli, Selimiye, Eski, Süleyman Paşa, and II. Bayezid mosques. Following the devastating August 1930 storm, which damaged many minarets, cones, and finials, Mustafa Kemal Atatürk visited the city, inspected its historic structures, and instructed that they be repaired without delay. The third area is the visual documentation of monuments without immediate intervention. This includes photographs of major religious complexes such as the Selimiye Mosque, Eski Mosque, Muradiye Mevlevihane, and the Bayezid II Complex. Particularly remarkable are the images of the Edirne Palace ruins, which do not correspond to any known restoration project by the Ministry of Endowments. Their presence in the archive indicates a deliberate interest in documenting civil and palatial architecture, thereby expanding the scope of heritage attention beyond purely religious structures.

In addition to building records, the archive preserves materials that shed light on professional networks and workflows. Notes and correspondence provide evidence of site visits, collaborative decision-making, and coordination between central authorities in Istanbul and local officials, as well as interactions with architects and contractors active in Edirne. Such documents highlight how heritage conservation in this period often relied on the exchange of expertise and on balancing the priorities of local and central institutions.

In conclusion, the written and visual documents from the Nigizberk Archive provide important primary sources on Edirne. They record the state of key monuments, detail the processes of their maintenance or alteration, and reflect the relationships between central and local actors in heritage work. Moreover, they exemplify the approach of a Late Ottoman-Early Republican Era architect, committed to the National Style, toward Ottoman architectural heritage. For Kemaleddin Bey and his colleagues at the Ministry of Endowments, Edirne's Ottoman architectural heritage was both a professional responsibility and a source of inspiration. As Ministry architects, they oversaw the maintenance and repair of vakıf buildings in the city, a role that encouraged collaboration with local figures. Examples include Kemaleddin Bey's praise for Governor Hacı Adil Bey's landscaping of the Üç Şerefeli Mosque, the joint design of the Hacı Adil Bey Fountain by Kemaleddin and Ali Talat Bey, and the appearance of the same photographs in both Nihat Nigizberk's and Rifat Osman's collections or publications. Beyond these duties, architects like Kemaleddin and Nigizberk, who consistently worked in the National Style, drew upon early and classical Ottoman monuments as essential sources of inspiration for their designs. Although only part of Nigizberk's visual archive relates directly to restoration projects, his detailed images of the Selimiye and Üç Şerefeli Mosques and his sustained interest in the Edirne Palace ruins demonstrate his commitment to documenting the city's heritage in all its forms. Furthermore, the visual materials he gathered from major heritage centers such as Istanbul, Bursa, Konya, and Damascus reflect the deep engagement with Seljuk and Ottoman architecture that informed the work of Kemaleddin Bey's team, reinforcing the central role that historical reference played in the architectural practice of the period.